

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI O‘ZGARGAN TARTIB HOSISASI

Musurmonova Farzona Akram qizi

Turon universiteti 2 kurs magistranti

ORCID: 0009-0003-0636-5393

farzonamusurmonova1909@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi Konversiya-o‘zgargan tartib hodisasining lingvistik xususiyatlari qiyosiy aspektda tahlil qilingan. Konversiya-o‘zgargan tartib so‘z yasallishining muhim usullaridan biri sifatida ikkala tilda ham mavjud bo‘lib, turlicha namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda Konversiya-o‘zgargan tartibning nazariy asoslari, turlari, morfologik va sintaktik xususiyatlari, semantik o‘zgarishlar hamda pragmatik jihatlar ko‘rib chiqilgan. Ingliz tilida Konversiya-o‘zgargan tartib mahsuldor so‘z yasash usuli hisoblanib, asosan ot va fe‘l turkumlari orasida keng qo‘llaniladi. O‘zbek tilida esa Konversiya-o‘zgargan tartib nisbatan kamroq uchraydi va ko‘proq kontekstual xarakterga ega. Maqolada ikkala tildagi Konversiya-o‘zgargan tartib jarayonlarining o‘xshash va farqli tomonlari, til tizimidagi o‘rni, kommunikativ funksiyalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Konversiya-o‘zgargan tartib, so‘z yasallishi, nol affiks, transpozitsiya, funktsional o‘tish, morfologik o‘zgarish, semantik siljish, sintaktik pozitsiya, leksik birlik, tipologik farqlar

Abstract: This article analyzes the linguistic features of conversion in English and Uzbek languages from a comparative perspective. Conversion as an important word-formation process exists in both languages but manifests differently. The research examines theoretical foundations of conversion, its types, morphological and syntactic characteristics, semantic changes, and pragmatic aspects. In English, conversion is a productive word-formation method widely used primarily between noun and verb categories. In Uzbek, conversion occurs less frequently and has more contextual character. The article analyzes similarities and differences of conversion processes in both languages, their place in the language system, and communicative functions.

Keywords: conversion, word formation, zero affix, transposition, functional shift, morphological change, semantic shift, syntactic position, lexical unit, typological differences

Аннотация: В данной статье анализируются лингвистические особенности конверсии в английском и узбекском языках в сравнительном аспекте. Конверсия как важный способ словообразования существует в обоих языках, но проявляется по-разному. В исследовании рассматриваются теоретические основы конверсии, её типы, морфологические и синтаксические характеристики, семантические изменения и прагматические аспекты. В английском языке конверсия является продуктивным способом словообразования, широко используемым преимущественно между категориями существительных и глаголов. В узбекском языке конверсия встречается реже и имеет более контекстуальный характер. В статье анализируются сходства и различия процессов конверсии в обоих языках, их место в языковой системе и коммуникативные функции.

Ключевые слова: конверсия, словообразование, нулевой аффикс, транспозиция, функциональный переход, морфологическое изменение, семантический сдвиг, синтаксическая позиция, лексическая единица, типологические различия.

Kirish: Zamonaviy tilshunoslikda so'z yasalishi jarayonlari tilning leksik tarkibini boyitishning asosiy manbalaridan biri sifatida alohida o'rin tutadi. Turli tillarda so'z yasalishining xilma-xil usullari mavjud bo'lib, ularning qiyosiy o'rganilishi tillarning tipologik xususiyatlarini aniqlash, til kontaktlari natijalarini baholash va til o'qitish metodikasini takomillashtirish uchun muhim ahamiyatga ega. So'z yasalishining eng qiziqarli hodisalaridan biri Konversiya-o'zgargan tartib hisoblanadi, chunki bu jarayon tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanib, yangi leksik birliklarni shakllantirish imkonini beradi.

Konversiya-o'zgargan tartib ingliz va o'zbek tillarida turlicha namoyon bo'lib, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib juda mahsuldor so'z yasash usuli hisoblanib, tilning analitik xarakteriga mos keladi. O'zbek tilida esa Konversiya-o'zgargan tartib hodisasi kamroq uchraydi va ko'proq kontekstga bog'liq bo'lib, tilning agglutinatив tuzilishi bilan bog'liq xususiyatlarga ega. Bu ikki tilning qiyosiy tahlili nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham muhim, chunki til o'qitish, tarjima nazariyasi va leksikografiya sohalari uchun qimmatli ma'lumotlar beradi.

Konversiya-o'zgargan tartib terminining o'zi inglizcha "conversion" so'zidan olingan bo'lib, "o'zgartirish", "aylantirish" ma'nolarini anglatadi. Tilshunoslikda bu atama so'zning bir turkumdan ikkinchisiga hech qanday morfologik o'zgarishsiz o'tishini bildiradi. Konversiya-o'zgargan tartib hodisasi turli tillarda turlicha nomlanadi: nol derivatsiya, funktsional transpozitsiya, turkum almashinuvi kabi atamalar ham qo'llaniladi. Bu terminologik xilma-xillik Konversiya-o'zgargan tartibning murakkab tabiatini va tilshunoslar orasida uning mohiyati haqida turlicha qarashlar mavjudligini ko'rsatadi.

Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib hodisasi qadimdan mavjud bo'lib, til tarixining turli davrlarida turlicha namoyon bo'lgan. O'rta ingliz davrida Konversiya-o'zgargan tartib jarayonlari faollashgan, bu esa tilning analitik tuzilishga o'tishi bilan bog'liq edi. Zamonaviy ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib eng mahsuldor so'z yasash usullaridan biri hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ingliz tilidagi yangi so'zlarning taxminan 20 foizi Konversiya-o'zgargan tartib yo'li bilan yasaladi. Bu hodisa ayniqsa ot va fe'l turkumlari orasida keng tarqalgan.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: O'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartib hodisasi ingliz tiliga nisbatan kamroq o'rganilgan va bu borada turli qarashlar mavjud. Ba'zi tilshunoslar o'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartib mavjud emasligini ta'kidlaydilar, boshqalari esa bu hodisaning mavjudligini, lekin ingliz tiliga nisbatan kamroq mahsuldorligini qayd etadilar. O'zbek tilining agglutinatив tuzilishi Konversiya-o'zgargan tartib jarayonlarining cheklanishiga sabab bo'ladi, chunki so'z turkumlari ko'pincha maxsus qo'shimchalar orqali farqlanadi.

Konversiya-o'zgargan tartibning morfologik jihatdan tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida bu jarayon tilning analitik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Ingliz tilida so'zlar ko'pincha hech qanday morfologik ko'rsatkichsiz turli sintaktik funksiyalarni bajarishi

mumkin. Masalan, "water" so'zi ham ot, ham fe'l sifatida qo'llaniladi: "I need water" (ot) va "Please water the plants" (fe'l). Bu hodisa ingliz tilidagi fleksiyaning kamayishi va analitik vositalarning kuchayishi natijasida yuzaga kelgan.

O'zbek tilida esa morfologik jihatdan vaziyat boshqacha. O'zbek tilining agglutinatív tuzilishi tufayli so'z turkumlari odatda aniq morfologik ko'rsatkichlarga ega bo'ladi. Masalan, fe'llar ko'pincha -moq, -lamoq kabi qo'shimchalar bilan, otlar esa -lik, -chi kabi qo'shimchalar bilan yasaladi. Shunga qaramay, o'zbek tilida ham Konversiya-o'zgargan tartib hodisalari uchraydi, ayniqsa ot va sifat turkumlari orasida: "oq" (sifat) - "oq" (ot, rang nomi).

Sintaktik nuqtai nazardan Konversiya-o'zgargan tartib jarayoni so'zning sintaktik muhitda o'z funksiyasini o'zgartirishi bilan bog'liq. Ingliz tilida bu jarayon juda faol bo'lib, so'zning sintaktik pozitsiyasi uning turkumini belgilaydi. Masalan, "run" so'zi gapda turli pozitsiyalarda turlicha turkumlarga mansub bo'lishi mumkin: "I run every morning" (fe'l), "I went for a run" (ot). Bu hodisa ingliz tilining analitik tabiati va qat'iy so'z tartibiga ega ekanligi bilan bog'liq.

O'zbek tilida sintaktik Konversiya-o'zgargan tartib kamroq uchraydi va ko'proq kontekstga bog'liq bo'ladi. O'zbek tilida so'z tartibi nisbatan erkin bo'lgani uchun, so'zning sintaktik pozitsiyasi uning turkumini har doim ham aniq belgilamaydi. Shunga qaramay, ba'zi hollarda sintaktik muhit so'z turkumini o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "yaxshi" so'zi ham sifat, ham ravish funksiyasini bajarishi mumkin: "yaxshi bola" (sifat) va "yaxshi o'qiydi" (ravish).

Semantik jihatdan Konversiya-o'zgargan tartib jarayoni so'z ma'nosining o'zgarishi yoki kengayishi bilan bog'liq. Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib natijasida yasalgan so'zlar ko'pincha asl so'z bilan semantik bog'liqlikni saqlab qoladi, lekin yangi ma'no soylari ham paydo bo'ladi. Masalan, "google" so'zi aslida kompaniya nomi bo'lib, keyinchalik "internetda qidirmoq" ma'nosidagi fe'lga aylangan. Bu jarayon metaforik o'tkazma yoki metonimik bog'lanishlar asosida sodir bo'ladi.

Konversiya-o'zgargan tartibning kognitiv asoslari inson ongining til birliklarini qayta talqin qilish qobiliyati bilan bog'liq. Ingliz tilida bu jarayon juda tabiiy kechadi, chunki til tizimi so'zlarning ko'p funksiyali bo'lishiga imkon beradi. Til egalarining ongida so'zlar potentsial ravishda turli turkumlarga mansub bo'lishi mumkin degan tushuncha mavjud. Bu kognitiv moslashuvchanlik ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartibning keng tarqalishiga yordam beradi.

O'zbek tilida kognitiv jihatdan vaziyat biroz boshqacha. O'zbek tili so'zlashuvchilari ongida so'z turkumlari ko'proq qat'iy chegaralarga ega bo'lib, Konversiya-o'zgargan tartib jarayoni maxsus kognitiv harakatni talab qiladi. Bu o'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartibning nisbatan kam uchrayishini tushuntiradi. Shunga qaramay, o'zbek tilida ham Konversiya-o'zgargan tartib hodisalari mavjud bo'lib, ular tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanish natijasida yuzaga keladi.

Konversiya-o'zgargan tartibning tipologik jihatdan tahlili ingliz va o'zbek tillarining turli til oilalariga mansubligini aks ettiradi. Ingliz tili german tillar oilasiga mansub bo'lib, tarixiy rivojlanish jarayonida sintetik tuzilishdan analitik tuzilishga o'tgan. Bu o'zgarish

Konversiya-o'zgargan tartib hodisasining faollashishiga olib kelgan. Zamonaviy ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib tilning analitik xarakterini yanada kuchaytiradi.

O'zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, agglutinatив tuzilishga ega. Bu til tipida so'z yasalishi asosan affeksatsiya yo'li bilan amalga oshiriladi. Konversiya-o'zgargan tartib o'zbek tilida kamroq mahsuldor bo'lishiga qaramay, bu hodisa mavjud va tilning leksik tarkibini boyitishda ma'lum rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi Konversiya-o'zgargan tartib ko'proq leksikalizatsiya jarayoni bilan bog'liq.

Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartibning asosiy turlari quyidagilardan iborat: ot-fe'l Konversiya-o'zgargan tartibsi eng keng tarqalgan tur bo'lib, zamonaviy ingliz tilida juda mahsuldor. Masalan: "book" (kitob) - "to book" (buyurtma qilmoq), "email" (elektron pochta) - "to email" (elektron xat jo'natmoq). Fe'l-ot Konversiya-o'zgargan tartibsi ham keng tarqalgan: "to run" (yugurmoq) - "a run" (yugurish), "to walk" (yurmoq) - "a walk" (sayr). Sifat-fe'l Konversiya-o'zgargan tartibsi: "clean" (toza) - "to clean" (tozalamoq), "empty" (bo'sh) - "to empty" (bo'shatmoq). Sifat-ot Konversiya-o'zgargan tartibsi: "poor" (kambag'al) - "the poor" (kambag'allar), "rich" (boy) - "the rich" (boylar).

Natija: O'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartib turlari ingliz tiliga nisbatan cheklangan. Eng keng tarqalgani sifat-ot Konversiya-o'zgargan tartibsi: "katta" (sifat) - "katta" (ot, katta yoshi), "oq" (sifat) - "oq" (ot, rang nomi). Ot-fe'l Konversiya-o'zgargan tartibsi kamroq uchraydi va ko'proq kontekstga bog'liq: "suv" (ot) - "suvlamoq" (fe'l, lekin bu yerda - la qo'shimchasi ishtirok etadi). Sof Konversiya-o'zgargan tartib, ya'ni hech qanday morfologik o'zgarishsiz turkum almashinuvi o'zbek tilida juda kam uchraydi.

Konversiya-o'zgargan tartibning diaxronik rivojlanishi ingliz va o'zbek tillarida turlicha kechgan. Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib qadimgi ingliz davridan mavjud bo'lgan, lekin o'rta ingliz davrida, ayniqsa Norman istilosi va tilning analitiklashishi natijasida faollashgan. Zamonaviy ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib yanada keng tarqalib, tilning xarakterli xususiyatlaridan biriga aylangan. Ayniqsa XX-XXI asrlarda texnologik taraqqiyot va globallashuv jarayonlari Konversiya-o'zgargan tartibning yangi sohalarida qo'llanilishiga olib keldi.

O'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartibning tarixiy rivojlanishi kam o'rganilgan masala. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda Konversiya-o'zgargan tartib hodisalari uchraydi, lekin ular zamonaviy o'zbek tilidagiga nisbatan boshqacha xarakterga ega. Zamonaviy o'zbek adabiy tilining shakllanishi jarayonida Konversiya-o'zgargan tartib hodisasi ma'lum darajada cheklangan, chunki til me'yorlari so'z turkumlarining aniq farqlanishini talab qiladi.

Leksikografik jihatdan Konversiya-o'zgargan tartib murakkab masalalarni keltirib chiqaradi. Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib natijasida yasalgan so'zlar lug'atlarda turlicha qayd etiladi. Ba'zi lug'atlar bunday so'zlarni alohida leksik birliklar sifatida beradi, boshqalari esa bitta maqolada turli turkumlardagi ma'nolarni ko'rsatadi. Bu yondashuv farqi Konversiya-o'zgargan tartibning mohiyati haqidagi turli qarashlarni aks ettiradi.

O'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartib hodisalari lug'atlarda kam aks ettiriladi. Ko'pincha Konversiya-o'zgargan tartib natijasida yasalgan so'zlar alohida leksik birliklar sifatida beriladi, ularning o'zaro bog'liqligi ko'rsatilmaydi. Bu o'zbek leksikografiyasida

Konversiya-o'zgargan tartib hodisasiga yetarli e'tibor berilmasligini ko'rsatadi. Zamonaviy o'zbek lug'atlarida bu kamchilikni bartaraf etish zarur.

Til o'qitish metodikasida Konversiya-o'zgargan tartib hodisasi muhim o'rin tutadi. Ingliz tilini o'rgatishda Konversiya-o'zgargan tartibni tushuntirish o'quvchilarga tilning moslashuvchanligini anglashga yordam beradi. Konversiya-o'zgargan tartib hodisasini bilish lug'at boyligini oshirish va til imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun zarur. Ayniqsa ingliz tilini chet til sifatida o'rganuvchilar uchun Konversiya-o'zgargan tartib qiyin mavzu bo'lishi mumkin.

O'zbek tilini o'qitishda Konversiya-o'zgargan tartib hodisasiga kam e'tibor beriladi. Bu o'zbek tilida Konversiya-o'zgargan tartibning nisbatan kam uchrayishi bilan bog'liq. Shunga qaramay, o'zbek tilining boy imkoniyatlarini ko'rsatish uchun Konversiya-o'zgargan tartib hodisasini o'qitish dasturlariga kiritish maqsadga muvofiq. Ayniqsa qiyosiy tilshunoslik va tarjima nazariyasi kurslarida bu mavzu muhim ahamiyatga ega.

Tarjima amaliyotida Konversiya-o'zgargan tartib maxsus muammolarni keltirib chiqaradi. Ingliz tilidagi Konversiya-o'zgargan tartib hodisalarini o'zbek tiliga tarjima qilishda ko'pincha qo'shimcha vositalardan foydalanishga to'g'ri keladi. Masalan, inglizcha "to water" fe'lini o'zbek tiliga "sug'ormoq" yoki "suv quymoq" deb tarjima qilish kerak, chunki o'zbek tilida "suv" otidan to'g'ridan-to'g'ri fe'l yasab bo'lmaydi.

Muhokama. O'zbek tilidagi ba'zi Konversiya-o'zgargan tartib hodisalarini ingliz tiliga tarjima qilishda ham qiyinchiliklar yuzaga keladi. O'zbek tilidagi kontekstual Konversiya-o'zgargan tartibni ingliz tilida aniq leksik birliklar bilan ifodalashga to'g'ri keladi. Bu tarjimaning ekvivalentlik masalasini yanada murakkablashtiradi va tarjimondan chuqur lingvistik bilimlarni talab qiladi.

Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Konversiya-o'zgargan tartib jarayoni inson miyasida maxsus kognitiv mexanizmlar asosida amalga oshiriladi. Ingliz tilida so'zlashuvchilar Konversiya-o'zgargan tartibni juda tabiiy qabul qilishadi va yangi Konversiya-o'zgargan tartib hodisalarini osonlik bilan tushunishadi. Bu ingliz tili egalarining mental leksikonida so'zlar ko'p qirrali potentsialga ega ekanligi bilan bog'liq.

O'zbek tilida so'zlashuvchilarning Konversiya-o'zgargan tartibga munosabati boshqacha. O'zbek tili egalari uchun so'z turkumlarining chegaralari aniqroq bo'lib, Konversiya-o'zgargan tartib hodisalari maxsus e'tiborni talab qiladi. Bu o'zbek va ingliz tillarida kognitiv jarayonlarning turlicha kechishini ko'rsatadi. Psixolingvistik tadqiqotlar bu farqlarning chuqurroq o'rganilishi zarurligini ko'rsatadi.

Korpus lingvistikasi ma'lumotlari Konversiya-o'zgargan tartibning real qo'llanilishini aniqlashga yordam beradi. Ingliz tili korpuslarida Konversiya-o'zgargan tartib hodisalari juda ko'p uchraydi va ularning chastotasi doimiy o'sib bormoqda. Ayniqsa norasmiy nutqda va internet kommunikatsiyasida Konversiya-o'zgargan tartib faol qo'llaniladi. Korpus tahlili Konversiya-o'zgargan tartibning yangi tendentsiyalarini aniqlash imkonini beradi.

Xulosa va Takliflar: Ingliz va o'zbek tillaridagi Konversiya-o'zgargan tartib hodisasining qiyosiy tahlili bu ikki tilning tipologik xususiyatlarini yaqqol ko'rsatadi. Ingliz tilida Konversiya-o'zgargan tartib juda mahsuldor so'z yasash usuli bo'lib, tilning analitik tabiatiga mos keladi. Bu jarayon ingliz tilining leksik tarkibini doimiy boyitib boradi va tilning

moslashuvchanligini ta’minlaydi. O‘zbek tilida esa Konversiya-o‘zgargan tartib nisbatan kam uchraydi va ko‘proq leksikalizatsiya xarakteriga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Konversiya-o‘zgargan tartib universal til hodisasi bo‘lsa-da, turli tillarda turlicha namoyon bo‘ladi. Ingliz tilida Konversiya-o‘zgargan tartibning keng tarqalishi tilning tarixiy rivojlanishi, morfologik tuzilishi va sintaktik xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. O‘zbek tilida Konversiya-o‘zgargan tartibning cheklanganligi tilning agglutinativ tuzilishi va so‘z turkumlarining aniq morfologik farqlanishi bilan izohlanadi.

Konversiya-o‘zgargan tartib hodisasining qiyosiy o‘rganilishi nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Nazariy jihatdan bu tadqiqot tillarning tipologik tasnifiga, so‘z yasalihi nazariyasiga va leksik semantikaga hissa qo‘shadi. Amaliy jihatdan esa til o‘qitish, tarjima amaliyoti va leksikografiya uchun muhim ma’lumotlar beradi. Kelgusida Konversiya-o‘zgargan tartib hodisasining psixolingvistik va neyrolingvistik jihatlarini chuqurroq o‘rganish, korpus ma’lumotlari asosida keng ko‘lamli statistik tahlillar o‘tkazish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Bauer, L. (2018). Conversion and zero-derivation in English. *Cambridge University Press*.
2. Crystal, D. (2019). The Cambridge Encyclopedia of the English Language (3rd ed.). *Cambridge University Press*.
3. Haspelmath, M., & Sims, A. (2020). Understanding Morphology (3rd ed.). *Routledge*.
4. Plag, I. (2018). Word-Formation in English (2nd ed.). *Cambridge University Press*.
5. Rahmatullayev, Sh. (2019). O‘zbek tilining so‘z yasalihi qonuniyatlari. *Toshkent: Fan nashriyoti*.
6. Sapayev, S. (2020). O‘zbek tilida Konversiya-o‘zgargan tartib hodisasi. *O‘zbek tili va adabiyoti*, 3(4), 45-58.
7. Tursunov, U., Muxtorov, J., & Rahmatullayev, Sh. (2018). Hozirgi o‘zbek adabiy tili. *Toshkent: O‘qituvchi*.
8. Marchand, H. (2017). The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation (Reprint ed.). *De Gruyter*.
9. Yusupova, Z. (2021). Ingliz va o‘zbek tillarida so‘z yasalihi qiyosiy tahlili. *Filologiya masalalari*, 2(3), 112-125.
10. Lieber, R. (2019). Introducing Morphology (3rd ed.). *Cambridge University Press*.